

actuals, la qual cosa ja és interessant, però en un mercat que ha de triar les obres per traduir potser seria bo que els editors tinguessin una mica més de criteri a l'hora de publicar els textos. Ens falten encara grans clàssics de la literatura francesa i caldria fer un esforç perquè aquests textos poguessin arribar al lector, defugint les escriptures més convencionals. Aquí és necessari demanar més presència de premis amb caràcter de beca, com el Premi

Joan Alcover dels Premis de Tarragona, que permet, a partir d'una mostra presentada pel traductor, realitzar una traducció que signifiqui un enriquiment per a la cultura catalana. També és el cas dels ajuts de la Institució de les Lletres Catalanes. És en aquesta via que caldria insistir, i també en més premis sobre llibres ja publicats, per dignificar la figura del traductor. En aquest sentit, el treball que realitza el Pen català és molt impor-

tant, donant a conèixer els traductors i servint de pont entre editors i lectors, perquè la traducció és essencial en un país com el nostre.

I a més a més, per la força de la sospita que la literatura francesa porta amb ella, ens serà força útil tenir en compte propostes que aquí difícilment serien publicades.

Ricard Ripoll

L'atractiu de la literatura d'expressió portuguesa

L'interés que la gran literatura del segle XX d'expressió portuguesa suscita podria resumir-se, almenys, en dos pols d'atracció complementaris. El primer, la inquietud estètica que no cessa, que no cicatritza i que defineix els seus moviments i individualitats creadores més sobreixents. Fernando Pessoa i Mário de Andrade inicien les avantguardes a Portugal i al Brasil al primer quart del segle XX, i la recerca d'un llenguatge, com a tema o com a problema, serà constant. El segon dels pols d'atracció podria ser la relació complexa entre literatura i realitat, l'afany per fer de l'escriptura creativa una forma de pensament no adormit sobre la història — el passat colonial, les dictadures o la deriva dels processos democràtics als països de parla portuguesa, per exemple?— o sobre l'experiència individual del món. Les obres traduïdes l'any 2004, de José Saramago, António Botto, Fíama Hasse País Brandão, Armando Freitas Filho o Fernando Bonassi són, en termes generals, obres propositives de nous llenguatges o de nous punts de vista sobre la realitat. Fem-hi una ullada.

Edicions 62 publica *Assaig sobre la lucidesa* de José Saramago (1922), un dels autors més coneguts juntament amb Fernando Pessoa, Jorge Amado i Paulo Coelho, sent l'últim un fenomen de mercat més que literari. *Assaig*

sobre la lucidesa prolonga l'espai i alguns personatges clau d'*Assaig sobre la ceguesa*, obra estèticament més acabada. A la mateixa ciutat en què s'havia desencadenat una estranya pesta de ceguesa, s'estén ara una pesta de lucidesa que pren forma de vot en blanc individual i lliurement emés per una aclaparadora majoria de ciutadans en unes eleccions. La coacció del Govern als ciutadans per a detindre la lucidesa arriba fins a l'abandó de la ciutat per part de les autoritats, al terrorisme d'Estat i a l'assassinat selectiu. En la línia de les seues últimes obres, Saramago utilitza la faula per a acostar-se a problemes globals, en aquest cas explícitament polítics, la qual cosa resta poder de simbolització al seu discurs. Aquesta novel·la és per a l'autor un «testament polític», una denúncia de les debilitats de la democràcia formal i de la seua utilització de mecanismes repressius per a sotmetre l'opinió pública, alhora que una proposta d'insubordinació silenciosa dels individus.

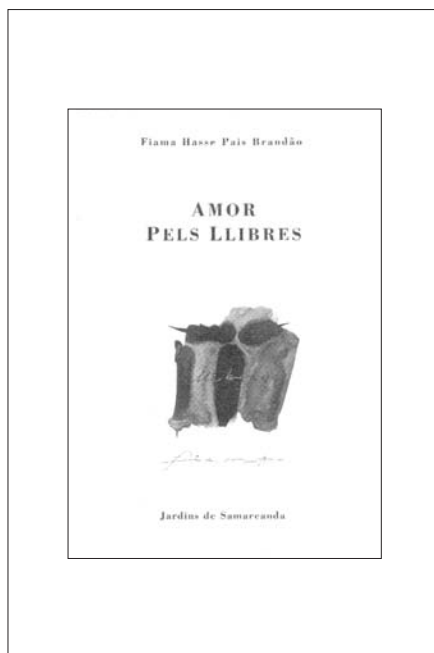
Del poeta portugués António Botto (1897-1959) l'editorial balear enSiola publica una antologia de poemes seleccionada i traduïda per Gabriel de la S.T. Sampol amb el títol de *Les cançons*. Botto va començar a publicar als anys vint. Abans de ser relativament oblidat, va ser considerat una de

les personalitats poètiques més influents del modernisme de l'interval entre les revistes *Orpheu* i *Presença*. Pessoa el va admirar i traduir a l'anglès, a més d'escriure les línies potser més comprensives sobre la seua personalitat literària. Botto canta l'amor, sobretot l'amor homosexual. La dinàmica del desig modula la seua poesia. De l'impuls de satisfacció, de la cançó com a celebració de la vida, es passa al desencant que canta el fado, a la pèrdua inevitable del que es va estimar. Com expressa Pessoa, Botto «canta la vida, però tan feblement que, amb les mateixes paraules amb què canta, en renega; allò que troba de bell en la vida és allò que es perd, la seua fluïda i fútil inutilitat». La bellesa per a Botto és ambigua, i es troba a mig camí entre la plenitud i la pèrdua: «La bellesa / sempre ha estat / una causa secundària / en aquell cos que estimem; / la bellesa no existeix / i quan existeix no dura. La bellesa no és res més que el desig / que s'estremeix i ens sacseja... / La resta és literatura». Els seus poemes són diàlegs directes, confidències d'una veu que s'expressa a través d'un registre col·loquial però profundament líric, que parla d'espais de trobada amb l'altre que cobren vida a poqueta nit, l'hora de l'expectativa i del desengany en la seua obra. Eixos espais són els parcs, les habitacions de les trobades amoroses o els

locals nocturns dels barris populars de la ciutat de Lisboa.

Cafè Central i Eumo coediten, en volum bilingüe, *Amor pels llibres*, una selecció de poemes de Fiama Hasse País Brandão (1938) feta per la mateixa escriptora i traduïda per Jordi Domènech, en un dels seus últims treballs abans de morir. Fiama Hasse País Brandão és una de les poetes portugueses amb més projecció internacional. Prové del Grup 61, com Gastão Cruz o Casimiro de Brito, una avantguarda poètica dels anys seixanta lligada al formalisme, a l'exploració de les potencialitats significatives de la paraula entesa com a materialitat fònica. El recull es divideix en dues parts: «Amor pels llibres» i «Naturalesa paral·lela». Els llibres, com la naturalesa, apareixen com a mons potencialment significatius, de musicalitat autònoma i distant, per als que s'hi acosten. Fiama Hasse País Brandão converteix en tema la sensació d'alienació respecte a les paraules i a la naturalesa i imprimeix al seu discurs poètic un efecte de rarefacció, de metàfores i imatges hipnòtiques. Aquesta revista (*Caràcters*, 28) va donar compte del llibre en una ressenya de Susanna Rafart.

Josep Domènech Ponsatí s'ocupa de totes les traduccions d'autors brasilers aparegudes al llarg del 2004. Edicions de 1984 publica el llibre de poemes, en versió bilingüe, *Numeral, nominal*, del carioca Armando Freitas Filho (1940), no editat abans en solitari. Es troba inclòs, com a inèdit, en *Máquina de escrever*, obra que reuneix la seua producció al llarg de quaranta anys (1963-2003). Igual com Fiama Hasse País Brandão, Freitas Filho s'inicia en les avantguardes dels anys seixanta, vinculant-se al moviment brasiler *Práxis*. Als anys setanta s'aproxima a l'autodenominada poesia marginal d'Ana Cristina César, que tria una expressió col·loquial i espontània. Als huitanta practica una dicció a sacsades, convulsa, que és un dels seus signes d'identitat fins hui dia. Finalment, la seua escriptura deriva cap a vessants més assagístiques, desplegades en aquesta obra. Freitas Filho reproduïx els impulsos i dissolucions del pensament, el seu flux tortuós en l'intent d'arribar al sublim sense aconseguir desapegar-se de la duresa terrenal: «Escriure és arriscar tigres / o quelcom que esgarrinxi, esgarrapant / el pit a la vora del límit / amb la mà

estesa/ fins a la tanca impossible i espinosa / fins a l'error — és resar amb ràbia». Domènech Ponsatí es va encarregar de la primera traducció de Freitas Filho al català en *Doble cec* (2002).

Emboscall s'embarca en l'aventura editorial més arriscada de l'any 2004 pel que fa a traduccions de portugués al català. S'atreveix amb dos llibres confeccionats a partir de fragments de prosa d'autors relativament joves provinents d'eixe focus de propostes estètiques, difícil de cartografiar, que ha sigut i és São Paulo. Es tracta de *100 coses* de Fernando Bonassi (1962) i *El flux silencios de les màquines* de Bruno

Zeni (1975). L'edició de la prosa de gènere incert —entre el conte, la novel·la i la poesia?— és complicada perquè no hi ha una tradició de lectura i escriptura assentada entre nosaltres. La dificultat s'acreu si agreguem a açò que els autors publicats no són escriptors consagrats i pertanyen a una literatura que es percep com a llunyana. Aquestes publicacions ajuden a establir un contacte directe del lector o de l'escriptor amb propostes actuals i amb nous autors en llengua portuguesa, la qual cosa es troba a faltar en el panorama editorial.

Fernando Bonassi té formació de cineasta, és guionista de cine i televisió —ha treballat amb Hector Babenco o Tata Amaral—, dramaturg, columnista del periòdic *Folha de São Paulo* i escriptor de diverses novel·les i contes. Ha rebut premis internacionals de cine i el Premi Jabuti de literatura al Brasil. És un dels escriptors més dinàmics i imparables del context brasiler. *100 coses* és una selecció del que podríem anomenar «micro-relats» en què està molt present la vida quotidiana brasilera o els drames de les relacions humanes vistos amb ironia. Aquesta és una mostra d'això, el fragment titulat «Els brasilers»: «Dos de cada tres brasilers ja han fumat marihuana. Tres de cada cinc brasilers creuen en Déu. Cinc de cada vuit brasilers han mossegat l'hòstia durant la comunió. Vuit de cada tretze brasilers prefereixen el sexe oral. Tretze de cada disset brasilers amb carnet han pensat a estavellar-se contra un fanal només per veure què passa. Disset de cada vint brasilers no saben que l'Home de la Terra de Marlboro és un actor. Vint de cada vint-i-dos brasilers no tenen un lloc per viure. Vint-i-dos de cada vint-i-set brasilers estan segurs que la seua mala sort és específica».

Bruno Zeni va nàixer a Curitiba però viu a São Paulo, ciutat protagonista d'*El flux silencios de les màquines*. És periodista i publica cròniques en revistes. S'ha interessat per la representació literària de São Paulo en la tradició literària brasilera. Amb aquest llibre, que té com a subtítol *Petites il·luminacions asfàltiques*, traça la seua visió de la ciutat. Com a les *Il·luminacions* de Rimbaud, les xicotetes realitats es converteixen en transcendents: la quotidianitat de São Paulo, amb els seus embossos, trajectes de metro o personatges anònims. La captació de l'instant dels

habitants fa que aquests es dissocien momentàniament de la multitud i que les seues vides adquirisquen protagonisme. Juntament amb aquests instants irrompen notícies periodístiques, que vénen a fer el contrari: redueixen els hòmens, inventen un discurs sobre les seues vides i els simplifiquen.

Aquestes van ser les traduccions del passat immediat. Aquests, alguns noms per a la possible traducció del futur. De Portugal: Agustina Bessa-Luís, Lidia Jorge, Mário de Carvalho, Almeida Faria, Antonio Ramos Rosa, Cesário Verde o Camilo Pessanha. Del Brasil: Clarice Lispector, Osman Lins, Dalton Trevisan, Cecília Meireles, Carlos Drummond de Andrade i Ferreira Gullar. De l'emergent literatura d'Àfrica: l'angolés José Eduardo Agualusa. Un parell de situacions que seria desitjable que canviaren: la distància amb

els nous autors de literatura en portugués i les dificultats de distribució i poca difusió que tenen les traduccions de les editorials més modestes.

Expressament no he fet referència a les traduccions del gallec, pràcticament invisibles el 2004, per considerar que aquesta literatura, tot i tenir forts vincles lingüístics i culturals amb el portugués, forma part d'una altra tradició i d'una altra realitat que mereixeria un espai propi.

Quan ix aquest número es compleixen vint anys de la primera edició del *Diccionari portugués-català* de l'Enciclopèdia Catalana. El projecte s'inseria dins d'un altre més ampli: restablir i intensificar els contactes, sense intermediació d'altres llengües, entre el portugués i el català, després dels anys d'obligada clausura de la dictadura. Manuel de Seabra, portugués, i

Vimala Devi de Goa en van ser els autors. Ambdós han treballat per l'intercanvi i el mutu coneixement de la literatura en portugués i en català. Manuel de Seabra, per exemple, ha escrit la seua narrativa en les dues llengües. L'esmentat Josep Domènech Ponsatí també combina en els seus poemes el català i el portugués en dicció brasilera. Ha propiciat versions d'autors en llengua catalana per a públic brasiler, distribuïdes en *plaquetes* restringides. Gràcies a aquesta iniciativa, Fuster, Carner, Pla, Calders, Rodoreda, Foix, Mesquida i Monzó van entrar silenciosament al Brasil. Esperem que continue havent-hi amants del bilingüisme literari i que seguiscu entrant a la nostra casa, cada dia més sorollosament, els escriptors d'expressió portuguesa.

Els numeros no enganyen: traduccions de les literatures d'Europa Central i Oriental

Avui existeixen a Europa, més enllà de la línia de demarcació feliçment oblidada de Trieste-Königsberg, vintidós Estats (Albània, Armènia, Azerbaidjan, Bielorússia, Bòsnia, Bulgària, Croàcia, Eslovàquia, Eslovènia, Estònia, Geòrgia, Hongria, Letònia, Lituània, Macedònia, Moldàvia, Polònia, Txèquia, Romania, Rússia, Sèrbia i Ucraïna). I si hem de parlar de literatures, encara en trobaríem alguna més. El dia que els zíngars decideixin convertir l'última gran tradició oral d'Europa sistemàticament a la lletra impresa, tindrem molta feina, però mirant els segles passats no podem esquivar la qüestió delicada de les obres literàries escrites en alemany. Ho exposo només a tall d'exemple per fer reflexionar sobre el pes de les grans llengües.

Després dels clàssics russos del segle XIX, els escriptors en llengua alemanya, com Franz Kafka o Paul Celan, representen la fita següent en la penetració de la literatura escrita a l'est a la

consciència de la «vella» Europa. Si Kafka hagués escrit en txec, no hauria creat l'adjectiu «kafkià», que es troba en diccionaris de desenes de llengües.

En el cas de Celan no és només la llengua alemanya que va fer possible produir el gran eco d'un crít que hauria pogut quedar ofegat a la plana d'Ucraïna, sinó també el fet que es veiés obligat a l'exili sense retorn possible.

Per molt dur que resulti constatar-ho, les circumstàncies polítiques que han colpit aquesta regió han ajudat molt a disseminar la literatura més enllà dels límits de les cultures particulars. Acabada la Segona Guerra Mundial, s'afegeixen a aquest reguitzell d'obres els autors que viuen a l'exili, sense que importi quina difusió o grandària té la llengua en què escriuen: Gombrowitz, Milosz o Brodsky, Kundera o Κίπ. Tot just a partir de la meitat dels vuitanta, la porta s'obre també per als autors que no han abandonat mai casa seva, de manera que Europa coneix la veu dels dissidents com Hrabal. Però a partir d'aquí i amb l'ajut dels premis literaris més importants, sobretot del Nobel, s'ha creat un «rànquing inter-

